

Article No. 274

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.04>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2022 SRG and D. Dzienisiewicz¹

Citation:

Dzienisiewicz, D. (2022). Finalne formuły epistolarne w polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji prywatnej (na materiale wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych). *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 81–103.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.04>

FINALNE FORMUŁY EPISTOLARNE W POLSKO- I ROSYJSKOJĘZycznej KORESPONDENCJI PRYWATNEJ (NA MATERIALE WIADOMOŚCI PRZESYŁANYCH NA KARTACH POCZTOWYCH)

DANIEL DZIENISIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University

Wydział Neofilologii / Faculty of Modern Languages and Literatures

Instytut Etnolingwistyki / Institute of Ethnolinguistics

Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska / Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Poland

Corresponding Author e-mail: dzenis@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-5143>

(*nadesłano / received 2.07.2022; zaakceptowano / accepted 5.09.2022*)

Abstract

Closing epistolary formulae in Polish and Russian private correspondence (exemplified with postcard messages)

The article presents an analysis of the closing formulae used in Polish and Russian letters written on postcards in the second half of the twentieth century and at the be-

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

ginning of the twenty-first century. The study aims to characterize and compare the structure and pragmatic characteristics of this component of the epistolary text, as well as to discuss its functions. The analysis proves that there exists a similarity of the final formulae in both languages as well as a similarity to the formulae used in traditional letters.

Keywords: postcards, Polish, Russian, pragmatics, linguistic politeness, epistolography, speech acts.

Резюме

Заключительные эпистолярные формулы в личных письмах на польском и русском языках (на материале текстов, написанных на открытках)

В статье представлен анализ заключительных эпистолярных формул, почерпнутых из текстов, написанных на открытках на польском и русском языках во второй половине XX века и в начале XXI века. Цель исследования – охарактеризовать и сравнить структуру и прагмалингвистические особенности анализируемого компонента эпистолярного текста, а также обсудить его функции в открытом письме. Анализ приводит к выводу о сходстве заключительных формул в сравниваемых языках и об их схожести с заключительными формулами, используемыми в традиционных письмах.

Ключевые слова: открытки, польский язык, русский язык, прагмалингвистика, речевой этикет, эпистолография, речевые акты.

Wprowadzenie

Celem poniższych rozważań jest analiza finalnych formuł epistolarnych wykorzystywanych w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. Na wstępie należy zaznaczyć, że zagadnienie formuł końcowych stosowanych w korespondencji było już wielokrotnie poruszane przez badaczy. Problematyka ta stała się przedmiotem zainteresowania m.in. Małgorzaty Marcjanik, Beaty Jezierskiej i Agnieszki Norwy, które analizowały normatywne aspekty form grzecznościowych umieszczanych w zakończeniach listów tradycyjnych i elektronicznych (zob. Marcjanik 2006; 2013: 86; Jezierska 2013; Norwa 2014). Dorota Mazan (1994) dokonała natomiast porównania grzecznościowych formuł inicjalnych i finalnych występujących w polskojęzycznych listach prywatnych pisanych przez kobiety i mężczyzn.

W kontekście podejmowanej tu analizy szczególnie interesujące wydają się jednak opracowania poświęcone aktom mowy konstytuującym treść finalnych formuł epistolarnych. W pracy dotyczącej struktury składniowej listu Anna Kałkowska (1982: 63) stwierdza, że formuły końcowe można podzielić na trzy kategorie semantyczne, których tekstowe realizacje mogą być stosowane autonomicznie bądź współwystępować

w granicach jednej formuły. Klasyfikacja uwzględnia: formuły informujące o zakończeniu czynności pisania, pozdrowienia oraz zapewnienia o przyjaźni, szacunku bądź uczuciach żywionych względem odbiorcy.

Omawiając osiemnastowieczne finalne formuły epistolarne w języku polskim, Katarzyna Sicińska (2021) wskazuje natomiast, że końcowym elementem listów pisanych w tym okresie był podpis (subskrypcja), który poprzedzały niekiedy różne rodzaje formuł finalnych, takie jak wyrazy przychylności, wierności, wdzięczności i uniżoności.

Anita Pawłowska (2014) prowadziła w swoim czasie badania nad polskojęzycznymi formułami pożegnalnymi stosowanymi w rozmowach i listach okresu nowopolskiego (od połowy XVIII wieku do lat 60. XIX wieku) i w efekcie wyodrębniła następujące ich typy: 1) formuły pochodzące od fraz zawierających formy 2. lub 3. osoby trybu rozkazującego typu *bądź zdrow; dobranoc; idź / jedź / bądź z Bogiem; niech Bóg prowadzi; żegnaj; niech będzie pochwalony Jezus Chrystus; przyjmij / racz przyjąć / proszę przyjąć* i in.; 2) formuły pochodzące od fraz zawierających formy 1. osoby trybu oznajmującego typu *żegnam (się); kłaniam (się); upadam do nóg / stóp; całuję; ściskam; służę uniżonym; najniższym służę; podnóżkiem; zostaję z...; życzę; pozdrawiam; polecam się / mię; oddaję mnie* i in.; 3) formy *do zobaczenia; do widzenia (się)* itp. Uczona zauważa, że korespondencję doby nowopolskiej cechowała większa swoboda w zakresie użycia formuł finalnych w porównaniu z epoką średniopolską. Formuły o pierwotnie ceremonialnym charakterze oraz te, które były typowe dla wyższych stanów, utraciły wówczas swój podniosły styl i zaczęły być szeroko stosowane przez niższe warstwy społeczeństwa. W omawianym okresie upowszechniły się m.in. słowne sygnały gestyczne typu *całuję cię* i *ściskam* (Pawłowska 2014: 49–92).

Interesujące spostrzeżenia zostały również przedstawione przez Elżbietę Książek w pracy *Tekst epistolarny w świetle etykiety językowej*. Badaczka wyodrębniła siedem komponentów struktury formuł finalnych występujących w tekstach epistolarnych autorstwa pisarzy rosyjskich XIX i XX wieku. Zaliczyła do nich formułę pożegnalną, słowny sygnał gestyczny, prośbę, formułę pozdrawiająco-życzącą, formułę błogosławieństwa, formułę komunikującą uczucia i podpis (Książek 2008: 92)².

Podobnie jak Książek, Jelena K. Kuwarowa (Kuvarova 2011) na podstawie analizy korespondencji wybranych rosyjskich pisarzy XIX i XX wieku dochodzi do wniosku, że końcową formułę etykietalną (ros. *заключительная этикетная формула*) mogą tworzyć zróżnicowane komponenty, m.in. zwroty *Ваш; С уважением; Преданный Вам*; wypowiedzi komunikujące uczucia, życzenia czy pozdrowienia³ (w tej kwestii por. także artykuły Kuvarova 2012 i Podoprigora 2019).

Powyższy przegląd literatury przedmiotu ujawnia, że nie badano dotąd formuł finalnych spotykanych *stricte* w listach przesyłanych za pośrednictwem pocztówek.

² Podstawą dalszych rozważań jest klasyfikacja autorstwa Książek, ponieważ została ona uznana za najbardziej adekwatną w odniesieniu do rozpatrywanego materiału tekstowego (zob. dalej).

³ Na potrzeby niniejszego tekstu finalna formuła epistolarna rozumiana będzie jako formuła będąca delimitatorem końca listu, która w zależności od konkretnej sytuacji komunikacyjnej (m.in. stopnia zażyłości partnerów, asymetrii statusowej, wieku i in.) może przybierać zróżnicowaną formę zewnętrzną (tzn. przyjmować postać różnych aktów mowy) oraz (zależnie od kontekstu) pełnić w treści wiadomości inne, sekundarne funkcje.

Dlatego też poniżej przedstawiona zostanie charakterystyka formuł końcowych udokumentowanych w polsko- i rosyjskojęzycznych listach pocztówkowych napisanych w drugiej połowie XX oraz na początku XXI wieku. Rozpatrywany materiał badawczy składa się z trzech tysięcy polsko- i tysiąca rosyjskojęzycznych wiadomości pozyskanych od kolekcjonerów pocztówek za pośrednictwem Internetu oraz antykwariatów⁴ (Dzienisiewicz, Wierzchón 2017). Na użytek badań ze zgromadzonych tekstów wyodrębniono 2610 polsko- oraz 1289 rosyjskojęzycznych komponentów⁵ formuł finalnych, które następnie – w ślad za Książek – sklasyfikowano w obrębie formuł pożegnalnych, słownych sygnałów gestycznych, próśb, formuł pozdrawiająco-życzących, formuł komunikujących uczucia oraz podpisów⁶ (Książek 2008). Ponadto wyodrębniono też inne akty mowy pełniące funkcję formuł finalnych bądź stanowiące obudowę etykietalną formuł pożegnania, m.in. podziękowania, obietnice i zaproszenia. Przeprowadzona analiza ma na celu charakterystykę struktury, cech pragmatycznej językowych i funkcji pełnionych przez formuły finalne w listach pocztówkowych pisanych w rozpatrywanych językach. Omówione zostały również kombinacje aktów mowy współwystępujących w granicach badanych formuł⁷.

Analiza formuł finalnych

Formuły pożegnalne

Akty pożegnania informują o zainicjowaniu zakończenia kontaktu przez nadawcę (Marcjanik 2000: 243). Również w kontekście korespondencji listowej formuła pożegnalna jest „jednym z wyznaczników końca tekstu epistolarnego” (Książek 2008: 93). Językoznawcy odnotowują, że listowne formuły pożegnalne mogą realizować wiele różnych funkcji. Przede wszystkim wymieniłyby tutaj funkcję fatyczną, polegającą na przerywaniu bądź kończeniu kontaktu przy jednoczesnym podtrzymywaniu grzecznościowej atmosfery dialogu⁸. Zastosowanie określonej formuły pożegnalnej

⁴ Należy nadmienić, że korpus listów pocztówkowych był tworzony w sposób masowy, co wpłynęło na jego częściowo oportunistyczny charakter. Przykładem nierównoważenia korpusu jest fakt, iż większość zgromadzonych wiadomości została napisana przez kobiety, podczas gdy liczba męskich listów jest stosunkowo niewielka. Oprócz tego w przypadku licznych wiadomości nie da się określić (jeśli taka informacja nie pojawia się bezpośrednio w treści listu), jaka relacja łączyła nadawców i odbiorców, w jakim byli wieku, jakie było ich pochodzenie, wykształcenie itd. (informacje na ten temat zob. również w artykułach Dzienisiewicz 2022a; 2022b; 2022c).

⁵ Sformułowanie „komponenty formuł finalnych” jest stosowane na określenie poszczególnych aktów mowy, które mogą współtworzyć treść formuł końcowych, m.in. formuł pożegnalnych, słownych sygnałów gestycznych, próśb, pozdrowień i innych (zob. dalej).

⁶ Nie uwzględniono natomiast formuł błogosławieństwa, również wyodrębnionych przez Książek w rezultacie badań nad korespondencją rosyjskich pisarzy, gdyż nie pojawiają się one w rozpatrywanych listach.

⁷ Badanie stanowi kontynuację dociekań nad komponentami treści polsko- i rosyjskojęzycznych powojennych wiadomości pocztówkowych. Dotąd przeanalizowano akty podziękowania, zaproszenia, prośby i zaproszenia (Dzienisiewicz 2021; 2022a; 2022b; 2022c).

⁸ Zob.: „Owa fatyczność związana jest (...) ze stwarzaniem atmosfery grzecznościowej między uczestnikami dialogu epistolarnego. Trzeba bowiem tak wygasić kontakt, aby adresat nie poczuł się

może ponadto informować o rodzaju relacji łączącej korespondentów, tj. o zażyłości bądź dystansie konwersacyjnym. Wreszcie pożegnanie jako jeden z komponentów końcowej ramy kompozycyjnej listu pełni funkcję delimitacyjną, gdyż stanowi sygnał zakończenia tekstu i sprawia, że nabiera on spójności (Książek 2008: 94).

Formuły pożegnalne w listach polskojęzycznych

Ogółem w polskojęzycznym materiale tekstowym wykorzystano 178 formuł pożegnalnych. Najczęściej przybierają one formę wyrażenia *do zobaczenia*⁹. W treści 37 listów formuła końcowa składa się wyłącznie ze słów *do zobaczenia*, a incydentalnie grzecznościowy charakter aktów w tej formie jest uwydatniany za pomocą przymiotnika *miły*, znamionującego serdeczność stosunków łączących partnerów interakcji, zob.: *do miłego zobaczenia*. W części analizowanych wiadomości omawianemu wyrażeniu towarzyszą lokalizatory miejsca określające miejscowość, w której planowane jest kolejne spotkanie partnerów (27 poświadczeń), zob. np.: *Do zobaczenia w Poznaniu; Do zobaczenia w Kielcach!*. Dwunastokrotnie werbalizacji ulega natomiast czas, w którym ma dojść do spotkania korespondentów. Lokalizatory czasowe mogą zawierać konkretną informację o dniu, miesiącu i roku lub wyrażać nadzieję na szybkie spotkanie, którego termin nie został określony w treści formuły pożegnalnej, zob. np.: *Do zobaczenia w dniu 22.2.1975 r.; Do zobaczenia po 11.07; Do zobaczenia wkrótce; Do rychłego zobaczenia; Do szybkiego zobaczenia*.

Rzadziej spotykana jest familiarna forma *pa* (47; zob. np.: *PA!; Pa!!!; Pa*)¹⁰, charakterystyczna zwłaszcza dla wiadomości autorstwa kobiet połączonych z adresatami bliskimi stosunkami. Niekiedy omawiany wykrzyknik ulega podwojeniu lub potrojeniu w celu wzmocnienia siły illokucyjnej aktu pożegnania (13), zob. np.: *Pa, Pa...; Pa, Pa; Pa! Pa! Pa!*. Innym sposobem zakończenia kontaktu, typowym dla korespondentów pozostających w relacji na ty¹¹, jest forma *cześć* (19), zob. np.: *Cześć; Cześć!; Cześć!!!*. Poza tym w treści sześciu wiadomości pożegnanie przyjmuje postać wykrzyknika *hej*, zob. np.: *Hej Beata*¹².

W dwóch listach pożegnanie przybiera formę wyrażenia *do usłyszenia*, zob.: *Do usłyszenia po powrocie Janka; Do usłyszenia!*. Warto byłoby odnotować, iż pierwotnie wyrażenie to stosowane było wyłącznie w sytuacji rozmowy telefonicznej, jednak z czasem zaczęto używać go w funkcji wyrażenia *do widzenia* i *do zobaczenia* również

urazony, by tym łatwiej było nawiązać następny” (Książek 2008: 94).

⁹ Wyrażenie to określane jest jako „forma pożegnania stosowanego w równorzędnych kontaktach bezpośrednich” lub jako „forma pożegnania stosowana przez osobę wyższej rangi pragmatycznej w kontakcie z osobą niższej rangi”. Pożegnanie w tej formie jest jednak niestosowne w sytuacji, gdy nadawca zajmuje niższą pozycję niż odbiorca i partnerzy zwracają się do siebie na pan (Marcjanik 2015: 348–349).

¹⁰ Cytowane sformułowania są przytaczane w oryginalnej formie graficznej.

¹¹ Jak zauważa Marcjanik, polska norma grzecznościowa dopuszcza również stosowanie wykrzyknika *cześć* przez partnera o wyższej randze wobec osoby niższej rangi, jednak nie jest dopuszczalna sytuacja odwrotna (Marcjanik 2015: 47).

¹² Forma ta została upowszechniona w latach 90. XX wieku i jest charakterystyczna dla komunikacji młodzieży (Marcjanik 2015: 50).

w kontaktach bezpośrednich w celu zasygnalizowania, że kolejne kontakty partnerów będą miały formę rozmowy telefonicznej (Marcjanik 2015: 347).

Pozostałe formuły pożegnalne cechują się incydentalnością użycia, zob. np.: *Do miłego kiedyś spotkania; No to na razie!!; Bywaj; Czuwaj; Ciao!; Do urlopu w najgorszym wypadku; Ahoj!*¹³; *Żegnam więc teraz bardzo gorąco (...)*¹⁴. Większość powyższych sformułowań wskazuje na symetryczny i bliski kontakt partnerów interakcji.

Niekiedy (17 poświadczeń) funkcję pożegnania pełnią także akty komunikujące zamiar zakończenia kontaktu listowego (opis analogicznej grupy formuł zob. w pracy Książek 2008: 94). Informują one o końcu aktu pisania zarówno w sposób eksplicytny, za pomocą czasownika *kończę* (13), jak i implicytnie, za pomocą zaimka *tyle* (4), zob. np.: *Kończę już, życząc ci równie udanych ferii, a nawet bardziej; To ja już kończę; Kończę, ściskam wszystkich; Kończę już i całuję Ciebie Halu i Twoje dziewczynki; Tyle na razie, życząc dobrego wypoczynku i całuję serdecznie; Tyle aktualności z M-zdrojów; Na razie tyle, całujemy Was wszyscy i Małgosia*. Książek konstatuje, że tego typu formuły zawierają ukryty metatekst *'Kończę, bo napisałem wszystko, co w danym momencie chciałem Ci przekazać'*, tj. służą do zakończenia kontaktu ze względu na brak innych spraw, o których nadawca pragnąłby poinformować odbiorcę. Poza tym sygnały końca pełnią funkcję delimitacyjną, gdyż poprzez bezpośrednie komunikowanie rzeczywistej czynności zakończenia pisania wyznaczają granice listu, wprowadzając tym samym spójność do kompozycji tekstu (Książek 2008: 94, 98; por. Dobrzyńska 1978: 103).

Należy nadmienić, że formuły pożegnalne mogą być uzupełniane innymi aktami mowy o tej samej funkcji komunikacyjnej w celu zwiększenia mocy illokucyjnej komunikatu. Zatem omówione powyżej formy pożegnalne mogą łączyć się w obrębie jednej formuły finalnej m.in. z sygnałami gestycznymi (15), zob. np.: *Całuję was mocno, do zobaczenia; Całujemy Was serdecznie. Do zobaczenia w Łodzi; Pa, całuję Was*. Spotykane są ponadto przypadki nagromadzenia kilku form pożegnalnych w obrębie jednej formuły finalnej (10; zob. np.: *pa i do zobaczenia; do zobaczenia. Pa!; Pa do zobaczenia się z wami*), a także łączenia form pożegnania z pozdrowieniami (8; zob. np.: *Serdeczne pozdrowienia. Pa pa; Serdecznie pozdrawiam i do zobaczenia*). Niekiedy po pożegnaniu następuje również lakoniczna wypowiedź konstatywna, która informuje o aktualnym stanie nadawcy¹⁵ (3), zob. np.: *Cześć. (Aha) Jestem zdrowa*. Pozostałe 22 formuły stanowiące kumulację kilku form pełniących funkcję pożegnania tworzą połączenia okazjonalne lub incydentalne.

¹³ Zob. charakterystykę formy *Ahoj!*: „powitanie i pożegnanie stosowane w Polsce przez ludzi morza (marynarzy, żeglarzy itp.), żartobliwie używane przez młodzież; jest to również czeskie powitanie i pożegnanie, odpowiadające polskiej formie *Cześć!*, przenoszone nieraz na grunt języka polskiego zwłaszcza przez ludzi młodych” (Marcjanik 2015: 55).

¹⁴ Zwrot *Żegnam* został tutaj użyty w funkcji zwrotu *do widzenia*. W niektórych kontekstach może on jednak również sygnalizować definitywne zakończenie kontaktu (Książek 2008: 96).

¹⁵ Komunikaty w tej formie wykazują podobieństwo do postscriptum zawierającego informacje, o których nadawca przypomniał sobie dopiero po zakończeniu pisania tekstu głównego. Wydaje się, że trafności powyższej analogii może dowodzić fakt graficznego wyodrębnienia w zacytowanej wiadomości wykrzyknika *Aha* na wzór skrótowca *PS*.

Formuły pożegnalne w listach rosyjskojęzycznych

W porównaniu do polskojęzycznych wiadomości w rosyjskojęzycznym materiale tekstowym zaobserwowano niewielką liczbę formuł pożegnalnych (25 poświadczeń), które cechują się mniejszą różnorodnością formalną. Analogicznie do często stosowanej w polskich listach formy *Do zobaczenia*, w rosyjskojęzycznych wiadomościach dominuje charakterystyczna dla komunikacji bezpośredniej¹⁶, szablona forma *До свидания* (18). Należy jednak odnotować, że pomimo jej szerokiego zastosowania w kontaktach równorzędnych i ekspresywnej neutralności, badacze utrzymują, że w przeciwieństwie do formy *Do zobaczenia* ma ona charakter oficjalny (zob. np. Formanovskaâ 1984: 81). Znaczenie komponentów leksykalnych składających się na przytoczoną formułę sugeruje, że nie stanowi ona kategorię sposobu zakończenia kontaktu, lecz zapowiada kolejne kontakty w przyszłości (Formanovskaâ 1984: 84). W siedmiu wiadomościach omawiane wyrażenie jest jedynym komponentem formuły pożegnalnej, a w pozostałych jedenastu wypadkach łączy się ono z innymi aktami mowy, takimi jak sygnały gestyczne (5; zob. np.: *До свидания, целуем; До свидания. Целую*), pozdrowienia (4; zob. np.: *До свидания. С новым годом приветом; до свидания, с приветом к Вам*) i prośby (3; zob. np.: *До свидания. Пишите; До свидания. Пиши*).

W dwóch listach użyto sformułowania *До скорой встречи*, zob.: *До скорой встречи; До скорой встречи, которая, как всегда, может быть только неожиданной*. Jego stałym elementem jest ogólny lokalizator czasowy *до скорой*, odnoszący się do kolejnego, możliwie nieodległego w czasie spotkania¹⁷. Poza tym ostatnia z przywołanych formuł została rozbudowana o komunikat presuponujący wiedzę partnerów o ich wcześniejszych kontaktach.

Zaledwie w jednym wypadku odnotowano zaś formę *пока*, charakterystyczną dla komunikacji osób połączonych bliskimi stosunkami, zob.: *Пока, до свидания*. Obserwacja ta prowadzi do wniosku, że formuły pożegnalne stosowane w listach rosyjskojęzycznych z reguły wyrażają większy dystans między partnerami interakcji aniżeli ich polskojęzyczne odpowiedniki.

Podobnie jak ma to miejsce w języku polskim, cztery wiadomości zawierają także akty komunikujące zamiar zakończenia kontaktu (zob. np.: *Пока все; Ну пока все; На этом до свидания*), które występują w połączeniu z wyrażeniem *до свидания*, pozdrowieniami oraz prośbą o kontakt listowy (zob. np.: *Пока все. До свидания, с приветом к вам (...); На этом до свидания с большим приветом (...); Ну пока все. До свидания. Пишите*).

Słowne sygnały gestyczne

Jak utrzymują badacze: „Pożegnaniom towarzyszy szczególnie dużo zachowań pozawerbalnych związanych z szeregiem czynności charakterystycznych dla kontaktu bezpośredniego. Są to przede wszystkim: pocałunek, uścisk oraz ukłon” (Książek 2008: 99). Na ten stan rzeczy wpływa fakt, że w komunikacji bezpośredniej kod gestycz-

¹⁶ Książek uważa, że wykorzystywanie w korespondencji środków typowych dla rozmowy ma na celu stworzenie wrażenia większej bezpośredniości komunikatu (Książek 2008: 95).

¹⁷ W kwestii lokalizatorów czasowych zob. pracę Pintarić 1991.

ny ściśle wiąże się z komunikatami językowymi (Wilkoń 2000: 38–39). W przypadku tekstów epistolarnych czynności gestyczne bywają zastępowane słowami wyrażającymi gesty, co sprawia, że listy upodobniają się do dialogu bezpośredniego. Według Książek (2008: 99), pożegnania wyrażane formułami gestycznymi mogą występować w treści listu autonomicznie lub obudowywać inne akty pełniące funkcję zakończenia kontaktu. Autorka uważa, że takie zwroty, jak *обнимаю, целую* i *кланяюсь* są pod względem funkcjonalnym konstatywami, tj. wypowiedziami, których głównym zadaniem jest przekazywanie informacji. Jako performatywy mogą być one rozpatrywane wyłącznie od strony formalnej, ponieważ *de facto* nie prowokują żadnego działania i nie towarzyszy im nawet imitacja określanego przez nie gestu (Książek 2008: 99–100; por. Arutúnova 1990: 373). Romuald Huszcza wskazuje na zróżnicowany ładunek emocjonalny słownych sygnałów gestycznych, który może być odmienny w zależności od charakteru listu – jeśli nadawca nie jest blisko związany z odbiorcą, pełni one wyłącznie funkcję grzecznościową; w przypadku relacji intymnych formuła gestyczna kreuje natomiast wrażenie emocjonalnej bliskości (Książek 2008: 100 za: Huszcza 1996: 222–229).

Użycie słownych sygnałów gestycznych w treści formuł końcowych tworzy wrażenie bezpośredniości kontaktu:

Kreowanie owej bezpośredniości kontaktu jest o tyle istotne, gdyż zmniejsza rozpiętość czasową i przestrzenną między nadawcą a odbiorcą, zbliżając tym samym tekst epistolarny do komunikacji typu *face to face*. Autor stara się stworzyć wrażenie braku dystansu, co sprzyja pośrednio umocnieniu kontaktu (Książek 2008: 100).

Zdaniem Marcjanik, słowne sygnały gestyczne są rzadko używane w komunikacji i z reguły posługują się nimi ludzie młodzi. Badaczka wskazuje także na ich zróżnicowaną łączliwość składniową. Przykładowo, z formą *buzka* nie mogą sąsiadować formy adresatywne i formy dopełnienia nazywające adresata, mogą ją niekiedy poprzedzać przydawki, np. *duża*. Forma *klaniam się* łączy się natomiast z przysłówkami, np. *pięknie* czy *nisko*, a także z adresatywami i dopełnieniami, które wskazują na odbiorcę (Marcjanik 2000: 250–251).

Słowne sygnały gestyczne w listach polskojęzycznych

W polskojęzycznych wiadomościach odnotowano łącznie 317 formuł gestycznych. Najczęściej bywają one wyrażane za pomocą zwrotów *całuję*, *ucałowania*, *całusy* i *buzi*, które stanowią językowe odzwierciedlenie fizycznego aktu całowania przy pożegnaniu¹⁸ (268 poświadczeń). Słowne sygnały gestyczne mogą stanowić autonomiczną formułę pełniącą funkcję zakończenia kontaktu lub poprzedzać podpis jako komponent bardziej rozbudowanej formuły finalnej (74), zob. np.: *Całuję; Całuję, Teśka; Całuję, Beata; Całujemy; Ucałowania; Ucałowanie, Janka; Buzi, Zocha*. Nieco rzadziej formuły zawierające w swojej treści czasownik *całować* oraz jego derywaty łączą się z dopełnieniem nazywającym adresata, wyrażonym zaimkiem osobowym, imieniem lub terminem pokrewieństwa (58), zob. np.: *Całuję cię; Całuję Was; Całujemy i Januszów*

¹⁸ Formy te mogą być stosowane wyłącznie przez osoby pozostające w bliskich stosunkach (zob. Marcjanik 2015: 342, 344, 345, 388).

i Jaśków i Stefanów; Całuję Cię, wnusiu!; Całujemy Babcię i Tatusia; Ucałowanie dla Was i dla Mamusi; całujemy Ninkę i Ciebie. Niekiedy po czasowniku *całować* następuje forma zaimka *wszystkich*, informująca, że wyrazy czułości przekazywane są całej rodzinie (8), zob. np.: *Całuję wszystkich; Całuję wszystkich Ewa.* Okazjonalnie tego typu zwroty bywają twórczo modyfikowane w celu nadania wypowiedzi bardziej indywidualnego, niekiedy wręcz humorystycznego charakteru, świadczącego o bliskich stosunkach korespondentów, zob. np.: *Całuję wszystkich razem i każdego z osobna; Serdecznie Cię pozdrawiam i całuję w czubek nosa.*

W wielu wypadkach wyrazy *całuję* i *ucałowania* stosuje się w połączeniu z modyfikatorami przysłówkowymi intensyfikującymi moc uprzejmości (110). Z reguły realizowany jest model *całuję* (+ dopełnienie nazywające adresata / forma adresatywna) (+ *bardzo*) + *mocno* (71), zob. np.: *Całuję mocno; Mocno całuję; Całuję Was bardzo mocno; Całujemy Was Kochani bardzo mocno; Całuję Was b. b. b. mocno; Całuję mocno te moje malutkie Rysie i te duże; CAŁUJEMY CIĘ MOCNO; Ciumamy mocno*¹⁹. Nieco rzadziej formuła końcowa aktualizuje schemat: *całuję* (+ dopełnienie nazywające adresata) (+ *bardzo*) + *serdecznie* (39), zob. np.: *Całuję Cię bardzo serdecznie; Serdecznie całujemy; Całujemy Cię serdecznie; Całuję Dziadziusia i Babcię serdecznie; Całujemy Panią serdecznie.* W jednym wypadku w charakterze określenia wyrazu *ucałowania* zastosowana została przydawka przymiotna *serdeczne*, zob.: *Serdeczne ucałowania.* Funkcję zwiększania siły illokucyjnej komunikatu pełnią również takie wyrazy i wyrażenia, jak *moc, wiele, duża, naj naj*, zob.: *Moc całusów; Duża buźka* (2); *Wiele ucałowań przesyła Dzidek; Całuję naj naj.* Intensyfikacji komunikatu służy ponadto powtórzenie formuły gestycznej, sygnalizowane za pomocą sformułowania *jeszcze raz* (3), zob.: *Jeszcze raz Was całujemy; Całuję jeszcze raz; Jeszcze raz mocno całuję.* Interesującą formą jest ponadto zwrot *całuję rączki* oraz różne jego modyfikacje²⁰ (3), zob.: *Serdecznie całuję rączki; Stąd więc przesyłam ukłony, ucałowania rąk i pozdrowienia dla Córki, która już chyba jest na miejscu; Całuję rączki Pani, do zobaczenia w Warszawie.*

Omówione powyżej akty z wyrazami *całuję, ucałowania, całusy* i in. w treści licznych listów sąsiadują w granicach formuły finalnej z innymi aktami mowy (114). Odnotowano m.in. wypadki łączenia ich z pozdrowieniami (47; np.: *Pozdrowienia i ucałowania; Łączę ucałowania i pozdrowienia; Pozdrowienia i całusy Ania; Całuję Cię mocno mocno, wszystkich pozdrawiam*), formułami pożegnalnymi (15; np.: *Pa, całuję Was; Duża buźka! Pa!; Całuję Cię mocno i do zobaczenia; Pa całusów*²¹; *Pa, pa, cium, cium*), innymi formułami gestycznymi fundowanymi przez wyrazy *ściskam* i *uściski* (10; np.: *Uściski, ucałowania; Całujemy i ściskamy; Ściskam i całuję Wszystkich; Ściskam Was i całuję mocno*), prośbami o kontakt (6; np.: *Ewa z córkami i Mamusia całują was i czekam na list; Całuję Was mocno i czekam na parę słów*) oraz wypowiedziami informującymi o zakończeniu kontaktu z czasownikiem *kończy* i sformułowaniem *na*

¹⁹ Wyraz *ciumać* pochodzi z gwary lwowskiej, w której używany był w znaczeniu 'całować' (więcej na ten temat zob. w pracy Kurzowa 1983).

²⁰ Forma ta jest obecnie postrzegana jako przestarzała i z reguły używana jest w sposób żartobliwy (Marcjanik 2015: 46–47).

²¹ Marcjanik (2015: 351) utrzymuje, że jest to „głównie dziecięca forma pożegnania, spopularyzowana przez program telewizyjny dla dzieci «Ciuchcia»”.

razie tyle (6; np.: *Tymczasem kończę, całuję Panie serdecznie; Kończę już i całuję Ciebie Hali i Twoje dziewczynki; Na razie tyle, całujemy Was wszyscy i Małgosia; Tyle narazie, całuję Ciocię i wujka Ewa*). Pozostałe formuły złożone z kilku aktów mowy spotyka się sporadycznie.

Kolejnym typem słownych sygnałów gestycznych używanych w obrębie formuły finalnej są zwroty *ściskam* i *uściski* (łącznie 43). Mogą one stanowić jedyny komponent formuły końcowej (14; np.: *Ściskamy; Ściskam; Uściski*) bądź występować w połączeniu z dopełnieniami określającymi odbiorców (14; np.: *Ściskam Cię; Ściskam Gwiazdeczkę; ściskam Panią i Pana Edwarda*), modyfikatorami przysłówkowymi (14; np.: *Ściskam Was bardzo serdecznie; Ściskamy serdecznie całą czwórkę; Ściskam serdecznie; Ściskam Cię serdecznie; Mocno ściskam; Gorąco Cię ściskam i całuję*) czy wyrazem *tymczasem*, informującym o okresowym przerwaniu kontaktu (1; zob.: *Tymczasem ściskamy Cię*). Tak jak ma to miejsce w przypadku formuł z wyrazami *całuję* i *ucałowania*, niekiedy sąsiadują one z innymi aktami mowy w obrębie formuły finalnej, m.in. z omówionymi wcześniej zwrotami *całuję* i *ucałowania* (10) bądź pozdrowieniami (8), zob. np.: *Ściskam i pozdrawiam; Ściskam i najserdeczniej pozdrawiam; Przesyłamy Wam wraz z uściskami moc serdecznych pozdrowień; Ściskam i najserdeczniej pozdrawiam*. Pozostałe 17 kombinacji aktów mowy odnotowano w pojedynczych wiadomościach.

Najrzadziej wykorzystywane bywają formuły, w których składzie leksykalnym występuje rzeczownik *ukłony* (6), zob. np.: *Ukłony dla Męża; Ukłony!*²². Należy zauważyć, że pierwszy z przywołanych przykładów jest *de facto* prośbą o przekazanie ukłonów mężowi adresatki. Formuły należące do tej grupy łączą się z innymi aktami mowy: aktem wyrażającym nadzieję na spotkanie (zob.: *Mam nadzieję, że niedługo się zobaczymy – ukłony dla Bliźnich*), ucałowaniem (zob.: *łączę serdeczne ukłony i ucałowania Ania*) i pozdrowieniami (2; zob.: *Stąd więc przesyłam ukłony, ucałowania rąk i pozdrowienia dla Córki; Łączę wiele serdeczności i piękne ukłony dla Solenizanta i Jego Mateńki*).

Słowne sygnały gestyczne w listach rosyjskojęzycznych

Ogółem w rosyjskojęzycznym materiale tekstowym zaobserwowano 199 słownych sygnałów gestycznych, których analiza prowadzi do wniosku o dużym podobieństwie do analogicznej grupy formuł stosowanych w języku polskim. Dominują wśród nich akty zawierające w swojej treści czasownik *целую* (163). Jak odnotowuje Anatolij G. Bałakaj, forma *целую* (*Вас, тебя*) stanowi „Выражение нежных чувств при прощании, реже – при приветствии” i z reguły jest to „Форма прощания в письмах родственникам, друзьям, близким знакомым” (Bałakaj 2001: 563). W 124 wypadkach czasownik *целовать* jest jedynym komponentem formuły końcowej (zob. np.: *Целуем; Целую*), podczas gdy w 23 wiadomościach towarzyszy mu dopełnienie wskazujące na adresata (zob. np.: *целую тебя; целуем вас; Целуем Вас обоих*). W jedenaśtu przypadkach siła illokucyjna komunikatu została wzmocniona przez użycie przymiotnika *крепко*, zob. np.: *Крепко целуем; целую крепко; Целуем крепко, крепко*.

²² Skrótowa forma *ukłony* wywodzi się od zwrotu *łączę ukłony*, który jest uznawany za eleganckie zakończenie kontaktu pośredniego, wyrażające szacunek do odbiorcy, z reguły stosowane przez mężczyzn w kontaktach asymetrycznych (Marcjanik 2015: 386–389).

Intensyfikator *крепко* okazjonalnie stosowany bywa również w połączeniu z dopełnieniem określającym odbiorcę, wyrażonym zaimkiem bądź konstrukcją atrybutywną (5), zob. np.: *Крепко тебя целую; Крепко Вас целуем дорогие друзья*. Jednocześnie zaobserwowano natomiast zwrot *Целуем в щечку*, odzwierciedlający zażyłe kontakty osób biorących udział w komunikacji. W 39 wiadomościach forma *целую / целуем* stosowana jest w połączeniu z innymi aktami mowy w rodzaju różnego typu słownych sygnałów gestycznych (20; zob. np.: *Целуем и обнимаем; Целую обнимаю; Крепко обнимаю, целую; целую Вас и жму Ваши ручки*), pozdrowień (13; zob. np.: *Привет Косте Целуем; С приветом вся наша семья целую; с приветом. Целуем*), formuł pożegnania (4; zob. np.: *До свидания, целую; До свидания. Целуем*), wypowiedzi informujących o uczuciach wobec adresatów (1; zob.: *целуем вас, всех любим*) i wyrazów szacunku (1; zob.: *Целуем, уважаем*).

Kolejny rodzaj formuł gestycznych – odpowiadający omówionym wcześniej polskojęzycznym aktom z wyrazem *ściskać* – stanowią zwroty *обнимаю* oraz *обнимаем* (31)²³. Najczęściej są one tworzone wyłącznie przy użyciu form osobowych czasownika *обнимать*, jednak w kilku wypadkach towarzyszą im zaimki określające odbiorców (3; zob.: *Обнимаем Вас; Обнимаем Вас всех; Обнимаю Вас всех*) oraz przymiotnik *крепко* (3; zob.: *крепко обнимаем (2); Крепко обнимаю*). W większości listów (25) omawiane zwroty w obrębie formuły finalnej sąsiadują z innymi aktami mowy, takimi jak ucałowania (19; zob. np.: *Целуем, обнимаем; Обнимаю, целую; Крепко обнимаю и целую*), pozdrowienia (4; zob. np.: *Обнимаю тебя с приветом; Обнимаю тебя, моя хорошая. Привет Косте; С сердечным приветом, обнимаем; С новогодним приветом, обнимаю и целую*) czy też wyrazy szacunku (2; zob. np.: *Обнимаю. С уважением*).

Szczególnie ciekawy typ rosyjskojęzycznych słownych sygnałów gestycznych, nieobecnych w polskojęzycznych tekstach, stanowi forma *Жму руку* (4), zob.: *целую Вас и жму Ваши руки; Крепко жмем В/руки; Крепко жмем руку!; Жмем крепко руки и ждем к себе*. Zwrot ten ma przyjacielski charakter i jest typowy dla męskiej komunikacji pisemnej prowadzonej na odległość (Balakaj 2001: 175). Jak wskazują powyższe cytaty, w dwóch wypadkach omawianej tu formie towarzyszą inne sygnały gestyczne oraz pośredni akt zaproszenia (por.: (...) *ждем к себе*).

Analogicznie do polskojęzycznych formuł gestycznych z wyrazem *ukłony*, w treści jednego listu pojawia się także wyrażenie *низкий поклон*, użyte w połączeniu z formą pożegnania *до свидания*, zob.: *Низкий вам поклон от нас. До свидания*. Jak zauważa Bałakaj, wyraz *поклон* pełni w tekście epistolarnym funkcję uprzejmego pozdrowienia (Balakaj 2001: 370). Tradycyjnie wyrażał on jednak również podległość wobec adresata (Książek 2008: 101).

Formuły prośby

Prośby uznaje się na ogół za akty dyrektywne, mające na celu nakłonienie odbiorcy do spełnienia życzenia nadawcy (Komorowska 2008: 24). Jednakże w przeciwieństwie do innych rodzajów dyrektywów (rozkazów lub nakazów) niewykonanie prośby nie

²³ Pożegnanie to określane w literaturze jako „Форма прощания в письмах адресату, с которым пишущий находится в близких, дружеских отношениях” (Balakaj 2001: 323).

jest z reguły obwarowane negatywnymi skutkami²⁴. Poza tym celem prośby jest realizacja pragnienia nadawcy, co znacząco różni ją m.in. od rady, wypowiedzianej w interesie odbiorcy, a także od propozycji, dotyczącej zarówno nadawcy, jak i odbiorcy (zob. Komorowska 2002: 371; Awdiejew 1987: 128; informacje te zostały także zamieszczone w artykule Dzienisiewicz 2022b). Zdaniem Książek (2008: 106), prośby występujące w listach mogą mieć czysto grzecznościowy charakter, jeśli związane są z przyszłym kontaktem partnerów, niekiedy jednak ich przedmiotem stają się rzeczywiste przysługi. W pierwszym wypadku prośby realizują funkcję fatyczną, w drugim – impresywną (nakłaniającą). Poza tym obecność prośby w formule finalnej może akcentować jej rangę. Niekiedy – w przypadku listów o charakterze „strumienia świadomości” – prośby umiejscawiane w treści formuł końcowych upodobniają się funkcjonalnie do postscriptum²⁵.

Prośby w listach polskojęzycznych

W polskojęzycznych wiadomościach odnotowano 29 aktów prośby zamieszczonych w treści formuł finalnych. Zaledwie w dwu wypadkach zaobserwowano akty zawierające performatyw *proszę*, który uwydatnia grzecznościowy charakter próśb, zob.: *proszę o liścik co u Ciebie; Pozdrawiam Ciebie i Andrzeja proszę przekazać ukłony Rodzicom*. Najczęściej jednak (w 16 wypadkach) prośby są wyrażane za pomocą imperatywnej formy czasownika, zob. np.: *Pozdrów wszystkich; Pozdrów Rodzinę i ucałuj Irminkę; (...) pocałuj ode mnie Mamę (...); Odpisz; napisz; (...) Daj znać o sobie*. Stanowczość aktów zawierających imperativus czasownika bywa niwelowana przez wypowiedzenia podrzędne warunkowe (3), zob.: *Jeśli możesz, napisz słów parę; napisz do nas jak będziesz mogła; Jeśli będziesz mógł to jeszcze napisz*. Jedenaście aktów prośby ma jednak zdecydowanie implicytny charakter, w ich treści nie występują bowiem wykładniki grzeczności ani charakterystyczne dla polskojęzycznych próśb formy trybu rozkazującego czasownika. Prośby te przybierają postać zdań oznajmujących z czasownikiem *czekać*, który ma na celu pobudzenie adresatów do listowego kontaktu z nadawcami, zob. np.: *Całuję Was mocno i czekam na parę słów; Tęsknimy, pisz często, całujemy Cię mocno i czekamy na Twoją kartkę*. Tematyka analizowanych formuł, obejmująca kontynuowanie korespondencji oraz pozdrowienie osoby trzeciej w imieniu nadawców, świadczy o ich fatycznym charakterze. Warto byłoby również zauważyć, że bezpośrednia i stanowcza forma licznych próśb dowodzi bliskich kontaktów między partnerami.

Omówione powyżej prośby występują z reguły w obrębie formuły finalnej w połączeniu z innymi aktami mowy, m.in. sygnałami gestycznymi (9; np. *Całuję Cię i pisz co u Was; Czekam na wieści – ściskam serdecznie*), pozdrowieniami (4; np. *Czekam na wieści i bardzo serdecznie pozdrawiam*) oraz formułami pożegnalnymi (2; np. *Do zobaczenia. Daj znać o sobie*).

²⁴ W przypadku próśb o kontakt brak reakcji na prośbę może jednak prowadzić do utraty „twarzy” odbiorcy, w rezultacie doprowadzając do wstrzymania kontaktu między partnerami (Książek 2008: 105).

²⁵ Książek następująco eksplikuje intencję tego typu próśb: „Zanim Cię pożegnaj, to jeszcze chciałbym, abys dla mnie coś zrobił” (Książek 2008: 106–107).

Prośby w listach rosyjskojęzycznych

W formułach końcowych wiadomości rosyjskojęzycznych prośby spotykane są wyłącznie okazjonalnie (5) i cechują się – w porównaniu z polskojęzycznymi odpowiednikami – niewielkim zróżnicowaniem strukturalnym. W treści jednego z listów zaobserwowano niebezpośrednią prośbę o odpowiedź wyrażoną za pomocą formy zależnej czasownika *ждать*, zob.: *Ждем ответа*²⁶. Skład leksykalny tego komunikatu wykazuje podobieństwo do opisanych wcześniej polskich próśb z wyrazem *czekać*. Podobnie jak ma to miejsce w polskojęzycznych aktach prośby, pozostałe rosyjskojęzyczne prośby zawierają w swojej treści formę imperatiwu czasownika (4). Ich przedmiotem jest również odpowiedź na wiadomość oraz przekazanie życzeń osobom trzecim i w większości wypadków łączą się one z wyrażeniem *до свидания*, zob. np.: *До свидания. Пиши*²⁷; *До свидания. Пишите*; *Поздравь от меня всех наших с праздником*. Podobnie jak w tekstach polskojęzycznych, rosyjskojęzyczne akty prośby przybierają z reguły formę lakoniczną, bezpośrednią i nie są obudowywane intensyfikatorami grzeczności, co świadczy o zażyłych relacjach uczestników korespondencyjnego dialogu. Taka forma próśb może być jednak również wynikiem konieczności kondensacji treści z uwagi na niewielkie rozmiary pocztówek.

Formuły pozdrawiająco-życzące

W analizowanych listach pozycję formuły finalnej zajmują również pozdrowienia oraz życzenia. Badacze korespondencji utrzymują, że życzenia bądź pełnią funkcję pożegnania, bądź stanowią obudowę pożegnalnej formuły. Najczęściej przyjmują one postać szablonów, które mogą być poszerzane w sytuacji, gdy partnerów łączą bliższe relacje (Książek 2008: 115). Książek zauważa, że pod względem komunikacyjnym życzenia i pozdrowienia wykazują wzajemne podobieństwo, gdyż pozdrowienia stanowią dowód pamięci, a życzenia – wyraz pragnienia dobra dla adresata²⁸. Zdaniem badaczki formuły życzeń i pozdrowień w treści listów bywają często łączone, ponieważ zawierają wspólny komponent semantyczny mówienia o czymś dobrym dotyczącym odbiorcy (Książek 2008: 115).

Zadaniem formuł pozdrawiająco-życzących umieszczanych w zakończeniu tekstu epistolarnego jest przede wszystkim podtrzymywanie więzi fatycznej między uczestnikami aktu komunikacji. Sam fakt, iż nadawca życzy odbiorcy czegoś, co jest przez niego uznawane za dobre, sprawia bowiem, że życzenia stają się fortunne i przyczyniają się do podtrzymania kontaktu między partnerami. Powodem umieszczenia życzeń

²⁶ Formy *Жду (Вашего, твоего) ответа* są określane w literaturze jako „заклучит. формулы прощания в письмах к родственникам, друзьям или близким знакомым” (Балакай 2001: 168).

²⁷ Zwrot *Пиши/те* określane bywa jako: „Этикетная просьба не забывать, чаще писать письма. Употр. обычно по отношению к родственникам, приятелям, а также знакомым, равным или низшим по положению, в заключит. Части письма, при расставании надолго, при невозможности регулярно видеться” (Balakaj 2001: 351–352). Według Książek, zastosowanie tej formy służy do pobudzenia adresata do udzielenia odpowiedzi (Książek 2008: 107).

²⁸ Por. eksplikację aktu pozdrowień zaproponowaną przez Annę Wierzbicką (1973: 216): ‘Mówię to, bo chcę spowodować, żebyś wiedział, że będąc z daleka od ciebie, myślę o tobie; wiedząc, że nie mogę, mówiąc to, spowodować, aby się to stało; mówię: chcę, żeby ci było dobrze.’

i pozdrowień w treści listów może być także myślenie magiczne, którego podstawę stanowi przekonanie, że wypowiedzenie określonych słów może doprowadzić do ich urzeczywistnienia (Książek 2008: 116–117; Wierzbicka 1973: 217).

Formuły pozdrawiająco-życzące w listach polskojęzycznych

Formuły pozdrowień

W tekstach polskojęzycznych zaobserwowano 151 formuł pozdrowień zamieszczonych w pozycji terminalnej listu. Formuły te cechuje duża liczba wariantów formalnych, przy czym najczęściej (39 poświadczeń) realizują one schemat *pozdrawiam* (+ dopełnienie nazywające adresata)²⁹, zob. np.: *Tęsknię. Pozdrawiam Cię!*; *Pozdrawiam Anka*; *Pozdrawiamy i całujemy*; *ściskam i pozdrawiam Władka*. Rzadziej powyższej formie pozdrowień towarzyszą przysłowki intensyfikujące, takie jak *serdecznie*, *najserdeczniej* czy *bardzo* (23), zob. np.: *Serdecznie pozdrawiamy*; *Serdecznie Cię pozdrawiam (...)*; *serdecznie Panią pozdrawiam (...)*. W analizowanym materiale spotykany jest również rzeczownik *pozdrawienia* (21), zob. np.: *Pozdrawienia i całusy*; *Pozdrawienia wszystkim*. Forma ta może łączyć się z czasownikiem *przesyłać* i/lub dopełnieniem określającym odbiorcę i/lub przymiotnikiem *serdeczne*³⁰ (20), zob. np.: *Przesyłam pozdrawienia*; *Przesyłam serdeczne pozdrawienia*; *Przesyłam Panu i Państwu Szewczykowi serdeczne pozdrawienia*. W części listów zaobserwować można także kombinacje rzeczownika *pozdrawienia* z czasownikami *łączę*, *załączam* i *dołączam*³¹ (13), zob. np.: *Łączę pozdrawienia dla całej rodzinki!*; *Załączam pozdrawienia dla całej rodziny*; *Dołączam pozdrawienia dla Rodziców i Andrzejęw*. Niekiedy formuła pozdrowień przyjmuje postać konstrukcji atrybutywnej *serdeczne pozdrawienia* (13), zob. np.: *Serdeczne pozdrawienia dla p. Hanki i p. Halinki*; *Serdeczne pozdrawienia i ucałowania dla całej Rodziny*; *Serdeczne pozdrawienia*. Do okazjonalnie napotykaných zwrotów można byłoby natomiast zaliczyć sformułowania *zasyłam pozdrawienia* (5; np.: *Zasyłam pozdrawienia*; *Zasyłam serdeczne pozdrawienia*), *jeszcze raz pozdrawiam* (5; forma ta stanowi powtórzenie pozdrowień umieszczonych w zasadniczej części tekstu, służące niewątpliwie zwiększeniu ich siły illokucyjnej, np.: *Jeszcze raz pozdrawiam*; *Jeszcze raz Was pozdrawiam i całuję wszystkich*), *ślę pozdrawienia* (2; np.: *Ślę pozdrawienia*), *moc pozdrowień* (2; np.: *Moc pozdrowień dla was i dla babci przesyłają Jacek i Jarek*) i *mocno pozdrawiam* (2; np.: *Na razie mocno Was pozdrawiam do szybkiego zobaczenia się z Wami w Lutczy*). Pozostałe warianty odnotowane zostały tylko w pojedynczych wiadomościach.

Trzykrotnie w analizowanych tekstach użyto natomiast leksemu *serdeczności*, który jest charakterystyczny dla zakończeń listów pisanych przez osoby połączone bliską

²⁹ Pozdrawienia w tej postaci charakteryzowane są jako „forma stosowana z reguły w końcowej części kontaktu niebezpośredniego (...)” (Marcjanik 2015: 321).

³⁰ Marcjanik stwierdza, że jest to „tradycyjna forma zakończenia listu, także listu elektronicznego, możliwa do zastosowania zarówno w relacji na pan/pani (występuje częściej), jak i w relacji na ty” (Marcjanik 2015: 323).

³¹ Zwrot *Łączę (serdeczne) pozdrawienia* określany jest jako „tradycyjna forma zakończenia listu (przez młode pokolenie odbierana jako nieco przestarzała), także obecnie listu elektronicznego, mówiąca o relacji raczej niesymetrycznej ze względu na wiek czy stanowisko” (Marcjanik 2015: 321).

relacją, zob.: *Wiele serdeczności; Z serdecznościami wszelkimi; Moc serdeczności zasyla Barbara*. Forma ta z reguły stosowana bywa przez przedstawicieli średniego i starszego pokolenia (Marcjanik 2015: 324).

Nie od rzeczy byłoby odnotować, że w 88 wiadomościach pozdrowienia w obrębie formuły finalnej sąsiadują z innymi sygnałami zakończenia kontaktu, przede wszystkim zaś z formułami gestycznymi (np.: *Póki co przesyłamy pozdrowienia z nad [sic!] morza i ucałowania; Pozdrowienia, całusy; Ściskam i pozdrawiam; Ściskam i najserdeczniej pozdrawiam*), aktami pożegnania (np.: *Serdeczne pozdrowienia. Pa pa; Serdecznie pozdrawiam i do zobaczenia; Do zobaczenia. Pozdrowienia dla Calej Rodzinki*) i prośbami (np.: *Pozdrawiam Cię serdecznie, wraz z całą rodziną. Jeśli będziesz mógł to jeszcze napisz*).

Formuły życzeń

Formuły życzeń są zdecydowanie rzadszym elementem polskojęzycznych listów niż pozdrowienia (11). Jednakże podobnie jak pozdrowienia mogą one stanowić jedyny komponent formuł finalnych (4; zob. np.: *Składam życzenia; Życzę wszystkiego najlepszego; Trzymaj się zdrowo*³²) bądź współtworzyć je wraz z innymi aktami mowy, m.in. z formułą pożegnalną (zob.: *Pa kochanie, trzymaj się zdrowo*), pozdrowieniami (zob.: *Tymczasem pozdrawiam wszystkich życząc pomyślności w Nowym Roku*) i słownymi sygnałami gestycznymi (zob.: *Tymczasem serdecznie całuję. Trzymaj się zdrowo; Bądź zdrowa, całuję Cię; Wszystkich mocno całuję i życzę mało udarów; Życzę dobrego wypoczynku i całuję serdecznie*). Powyższe przykłady dowodzą, że przedmiotem polskojęzycznych życzeń jest najczęściej szeroko pojęte dobro, zdrowie, pomyślność i dobry wypoczynek, choć spotykane są także formuły nieprecyzyjne wartości będących przedmiotem życzeń.

Formuły pozdrawiająco-życzące w listach rosyjskojęzycznych

Formuły pozdrowień

W rosyjskojęzycznym materiale empirycznym formuły pozdrowień odnotowano w zakończeniach 79 wiadomości. Porównując pozdrowienia dostrzeżone w listach napisanych w języku rosyjskim z ich polskojęzycznymi odpowiednikami, można dojść do wniosku, że forma wyrażen rosyjskojęzycznych charakteryzuje się większą szablonowością. Zatem w 34 listach podpis poprzedza sformułowanie *С приветом*³³, zob. np.: *С приветом; c/n.; c пуб.; С np.* Bardziej rozbudowaną formę *С приветом к вам*, identyfikującą odbiorcę pozdrowień, spotykamy jedynie w pięciu wiadomościach, podczas gdy dwukrotnie zaobserwowano formy *С приветаму* oraz *Привет*. Wyrażenie *С приветом* bywa niekiedy poszerzane o intensyfikatory przymiotnikowe, zwiększające siłę illokucyjną komunikatu, zob.: *С сердечным приветом* (4); *С большим*

³² Marcjanik konstatuje, że jest to „zwrot będący pierwotnie formą życzeń, dziś częściej używany w funkcji pożegnania; kumuluje w sobie dwie funkcje grzecznościowe: życzeń i pożegnania; jeżeli używany jest na zakończenie kontaktu jako jedyny zwrot grzecznościowy, wówczas pełni funkcję pożegnania, jeżeli towarzyszy pożegnaniu, wówczas należy go interpretować jako życzenia (...)” (Marcjanik 2015: 352).

³³ Bałakaj wskazuje, że jest to typowa formuła kończąca list (Bałakaj 2001: 405).

новогодним приветом (2); С огромным приветом; С горячим приветом; Большой привет мужчинам; с большим приветом; С новогодним приветом (3)). W treści czterech wiadomości pojawia się wyrażenie *привет от*, mówiące o chęci przekazania pozdrowień od osób trzecich, zob. np.: *Привет от Харламовых; Привет от Тани и Толи*. W siedemnastu wypadkach zaobserwowano prośby o przekazanie pozdrowień osobom trzecim, niebędącym bezpośrednimi odbiorcami listów, zob. np.: *Привет Коле; Привет вашему супругу; Привет Нине*. W pojedynczych listach odnotowano ponadto takie formuły pozdrowienia, jak *Наши привет* i *С дружеским приветом и уважением*. Pozdrowienia łączą się z innymi aktami mowy w obrębie formuły finalnej 25 razy: w tej liczbie znalazły się m.in. sygnały gestyczne (17; zob. np.: *С приветом. Целую; Обнимаю тебя, с приветом*), życzenia (2; zob. np.: *привет им и поздравляю их с праздником*), wyrazy szacunku (2; zob. np.: *Большой привет мужчинам. С уважением*) i formuły pożegnalne (4; zob. np.: *до свидания с приветом к Вам*).

Formuły życzeń

Podobnie jak ma to miejsce w formułach końcowych polskojęzycznych tekstów epistolarnych, w zakończeniach listów autorstwa Rosjan formuły życzeń umieszczone bywają okazjonalnie (5). Życzenia przybierają formę szablonu, a ich przedmiotem staje się szeroko rozumiane szczęście (zob.: *Желаю счастья*) oraz dobro (zob.: *Всего доброго*). W większości przypadków przyczyna składania życzeń nie jest precyzowana – tylko w jednym wypadku treść powinszowań ujawnia, że dotyczą one Dnia Kobiet (zob.: *привет женщинам и поздравляю их с праздником*). W pozostałych dwóch formułach przedmiot życzeń nie został zwerbalizowany, zob.: *с поздравлением; Привет и поздравления Вашим мужчинам от нас*. Jak można zaobserwować, przywołane życzenia dwukrotnie łączą się z pozdrowieniami, zob.: *привет женщинам и поздравляю их с праздником; Привет и поздравления Вашим мужчинам от нас*.

Formuły komunikujące uczucia

Dotychczasowe badania nad korespondencją listową wykazały, że opisy uczuć nadawcy mogą stanowić zarówno komponent formuł inicjalnych, jak i finalnych (Książek 2008: 126). Badacze utrzymują, że wyrażanie uczuć za pomocą języka jest skomplikowane, gdyż nie stanowi ono bynajmniej podstawowej funkcji środków językowych – spostrzeżenie to dotyczy w szczególności kodu pisanego (przykłady zob. Wierzbicka 1971: 30). Jak informuje nazwa omawianej grupy formuł, ich podstawową funkcją jest wyrażanie emocji – w przypadku tekstów epistolarnych nie można tu jednak mówić wyłącznie o emocjach odczuwanych przez nadawcę, lecz o emocjach właściwych dla całokształtu relacji łączącej partnerów. Co więcej, badacze odnotowują, że sprecyzowanie i ujawnienie uczuć nadawcy wobec adresata prowokuje odbiorcę do ich odwzajemnienia i w tym mechanizmie realizowana jest kolejna funkcja omawianych formuł, tj. podtrzymywanie dialogu i umacnianie kontaktu partnerów (Książek 2008: 127).

Formuły komunikujące uczucia w listach polskojęzycznych

W polskojęzycznym materiale badawczym można byłoby wyodrębnić dwa rodzaje formuł wyrażających uczucia: zapewnienia o miłości oraz o tęsknocie. Wyznanie miłosne udokumentowane zostało dwa razy w wiadomościach autorstwa kobiet połączonych z adresatkami więzami krwi, zob.: *Kocham Cię; Kocham Cię całym sercem*. Przytoczonych zakończeń listów nie obudowano innymi aktami mowy. Zapewnienia o tęsknocie nie pojawiają się jednak w analizowanych formułach samodzielnie, bo towarzyszą im słowne sygnały gestyczne, prośby i pozdrowienia (4), zob.: *Tęsknimy, całujemy i ściskamy Zbych; Całuję mocno, ściskam i tęsknię; Tęsknimy, pisz często, całujemy Cię mocno i czekamy na Twoją kartkę; Tęsknię. Pozdrawiam Cię!*. Akty mówiące o tęsknocie niekiedy (poza wskazaną wcześniej funkcją emocjonalną) mogą również realizować funkcję impresywną, intensyfikując następującą po nich prośbę (zob.: *Tęsknimy, pisz często, całujemy Cię mocno i czekamy na Twoją kartkę*)³⁴.

Formuły komunikujące uczucia w listach rosyjskojęzycznych

W tekstach rosyjskojęzycznych odnaleziono zaledwie dwie wiadomości, w których treści nadawcy wyrażają miłość do adresatów. W jednym wypadku wyznanie miłosne uzupełnia formułę gestyczną (zob.: *целую вас, всех люблю*); w drugim liście konwencjonalna formuła *С уважением* została natomiast poszerzona o zapewnienie o miłości do odbiorcy (zob.: *С любовью и уважением*). W przeciwieństwie do analogicznej grupy tekstów polskich rosyjskojęzyczne formuły komunikujące uczucia pełnią wyłącznie funkcję emocjonalną i nie wykazują cech impresywności.

Podpisy

Ostatnim (często: jedynym) elementem formuły końcowej jest podpis³⁵. Jak twierdzą badacze, o wyborze określonej formy podpisu decydują uwarunkowania społeczne, psychologiczne i pragmatyczne, m.in. bliskość stosunków partnerów (Książek 2008: 133–134). Najważniejszą funkcją podpisu w tekście epistolarnym jest delimitacja końca wiadomości, dzięki której list zyskuje spójność. Ponadto podpis ma na celu identyfikowanie nadawcy. W przypadku rozbudowanych podpisów zawierających charakterystykę nadawców można również mówić o funkcji określania relacji panujących między partnerami, np. zażyłości, przyjaźni, oddania, zaufania, szacunku bądź poważania, a także o funkcji komunikowania emocji, która przyczynia się do podtrzymania kontaktu między partnerami (Książek 2008: 134).

³⁴ Wypada zauważyć, że zdaniem badaczy uczucia miłości i tęsknoty są ze sobą ściśle powiązane, gdyż tęsknota, podobnie jak smutek, może wynikać z miłości (Nowakowska-Kempna 1986: 187; por. Książek 2008: 128). W świetle tych ustaleń nie dziwi obecność w rozpatrywanych formułach werbalizacji konkretnie tych uczuć.

³⁵ Warto odnotować, że stosowanie podpisu w listach ma wielowiekową tradycję: początki umieszczania *petitio* na końcu wiadomości datuje się na okres średniowiecza, wcześniej (w starożytności) funkcjonował tzw. nadpis, który umieszczano na początku listu (Skwarczyńska 1937: 216, 228).

Podpisy w polsko- i rosyjskojęzycznych formułach finalnych

Łącznie w tekstach napisanych w obu językach wyodrębniono ok. 3000 podpisów. W przeważającej części – niezależnie od języka, w którym został napisany list – przyjmują one postać imion i/lub nazwisk, określeń stopnia pokrewieństwa nadawców względem odbiorców oraz pseudonimów, zob. np.: *Lysiowa; Mirek; Ewa i Wojtek Pawlakowie; Stefcia, Staś i dzieci; „Fiński Domek”;* *Оля Бурлачук; Дедушка. Пана. Коля; Алеша, Света; Сурины*. Wybór konkretnej formy z reguły zależy od stopnia zażyłości korespondentów: imiona bądź pseudonimy, często przybierające formę deminutywną, są charakterystyczne dla bliskich kontaktów³⁶, natomiast imiona w połączeniu z nazwiskami świadczą o większym dystansie między uczestnikami aktu komunikacji.

W polskojęzycznych wiadomościach utarte formuły korespondencyjne poprzedzają podpis w sześciu wypadkach. W trzech listach zastosowano wyrazy poważania mające cechy oficjalności i świadczące o dystansie między partnerami bądź o asymetryczności łączących ich stosunków³⁷, zob.: *Z poważaniem* (2); *Łączę wyrazy poważania*. W pozostałych wiadomościach wyrazy szacunku sąsiadują bezpośrednio z pozdrowieniami oraz wyrazami sympatii, zob. np.: *Łączę pozdrowienia dla Marii Czarnobrewej. Z wyrazami szacunku; Łączę wyrazy szacunku i wyrazy sympatii*.

Podpis poprzedzony szablonową formułą korespondencyjną częściej bywa spotykany w tekstach rosyjskojęzycznych (87 poświadczeń). W większości wiadomości (63) odnotowano formułę *С уважением*, sygnalizującą większy niż w przypadku listów napisanych po polsku dystans konwersacyjny między korespondentami, zob. np.: *С уважением; с уваж.; С ув.* W 11 wypadkach pojawiło się natomiast sformułowanie *С уважением к вам* określające adresata, a siedmiokrotnie – forma poszerzona o intensyfikatory *искренний*, zob.: *С искренним уважением*. Pozostałe cztery możliwości pojawiają się incydentalnie, zob.: *Уваж. Вас* (2); *с искр. уважением к Вам; С глубоким уважением к Вам*. Poza tym podpis dwukrotnie poprzedzony został formą *Искренне Ваш* (zob.: *Искренне Ваш; Искренне Ваша*), wyrażającą oddanie i uniżoność wobec odbiorcy. Formuły komunikujące szacunek bywają łączone z pozdrowieniami (2; zob. np.: *С дружеским приветом и уважением*), słownymi sygnałami gestycznymi (1; zob.: *С уважением. Целую*) oraz wyrazami miłości (1; zob.: *С любовью и уважением*).

Pozostałe akty mowy konstytuujące treść formuł finalnych

Oprócz wymienionych aktów mowy w treści listów sporadycznie warto byłoby wyodrębnić również inne akty współtworzące formuły końcowe. Sam fakt terminalnej lokalizacji tych elementów treści sprawia, że „przejmują” one niejako funkcję formuł pożegnalnych, zyskując charakter delimitatorów końca.

³⁶ Zdaniem Książek (2008: 134), podpis złożony wyłącznie z imienia „traci swoją funkcję identyfikacji nadawcy, staje się on elementem «szyfru intymnego»”.

³⁷ Wyrażenie *Z poważaniem* charakteryzowane jest w literaturze przedmiotu jako „forma kończąca oficjalną formę korespondencji (tradycyjnej lub mailowej); forma odczuwana jako wyrażająca niezbędne minimum grzeczności, świadcząca o urzędowym dystansie między korespondentami” (Marcjanik 2015: 389).

Wiadomości polskojęzyczne

W listach pisanych po polsku do tej grupy należą przede wszystkim wypowiedzi informacyjno-sprawozdawcze, których umiejscowienie w treści formuł finalnych upodabnia je do postscriptum (5), zob. np.: *Kończę już, życząc ci równie udanych ferii, a nawet bardziej. Szybko wracam do zdrowia; Będę kończyła – wracam tak jak mówiłam – w czwartek w nocy. Całuję; Niezadługo wracam, tymczasem ściskam serdecznie; Cześć. (Aha) Jestem zdrowa.*

Trzykrotnie w funkcji pożegnania użyto aktów wyrażających nadzieję na kolejne spotkanie oraz dalszą współpracę, zob.: *Liczę na dalszą współpracę; Mam nadzieję, że niedługo się zobaczymy* (2). Ich zadaniem jest oddziaływanie na odbiorcę w taki sposób, aby utrzymany został dalszy kontakt partnerów. Umieszczenie tego typu komunikatów w końcowej części wiadomości ma niewątpliwie na celu ich wyeksponowanie.

Również w trzech listach w obrębie formuły finalnej wystąpiły akty podziękowania, zob.: *dziękuję za kartkę i ściskam Cię bardzo; Całuję serdecznie i dziękuję, Hanka; Żegnaj więc teraz bardzo gorąco, całuję mocno i bardzo dziękuję za upominki.* Pozostałe elementy spotkań można w pojedynczych tekstach; należą do nich: obietnica (zob.: *Śię pozdrowienia... i znowu napiszę*), wyrazy sympatii (zob.: *Łączę wyrazy szacunku i wyrazy sympatii*), skarga na zły stan zdrowia (zob.: *Synu ucałuj Pawełka i Maciusia i powiedz że to od babki. Całuję was wszystkich mocno, tak chciałabym dojść do zdrowia, tak mi ciężko żyć*), słowa otuchy (zob.: *Trzymaj się dzielnie. Maryśko jesteśmy z Tobą*), okazywanie radości z nadchodzącego spotkania (zob.: *Cieszę się na spotkanie, a tymczasem serdecznie całuję*) oraz zapewnienie o poleceniu adresata Bogu (zob.: *Całuję i ściskam. Bogu polecam*).

Wiadomości rosyjskojęzyczne

W rosyjskojęzycznych formułach finalnych odnotowano zaledwie trzy pośrednie akty zaproszeń, zob.: *приезжайте к нам; Ждем Вас в Ростов; Ждем крепко руки и ждем к себе.* W jednym wypadku podpis poprzedza formuła wyrażająca wdzięczność wobec odbiorcy, zob.: *С чувством благодарности (...).*

Wnioski

Poniższa tabela ukazuje udział poszczególnych komponentów treści w przeanalizowanych formułach finalnych:

Tabela 1. Udział komponentów treści w przeanalizowanych formułach finalnych

Typ formuły	Udział w treści listów polskojęzycznych	Udział w treści listów rosyjskojęzycznych
Podpis	72,8%	75,3%
Słowny sygnał gestyczny	12,1%	15,4%
Formuła pożegnalna	6,8%	1,9%
Formuła pozdrawiająco-życząca	6,2%	6,5%
Prośba	1,1%	0,4%
Formuła komunikująca uczucia	0,2%	0,2%
Inne akty mowy	0,7%	0,3%

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z obserwacji, najczęstszym elementem formuł końcowych w listach pisanych w obu językach, stanowiącym ok. 75% wszystkich rozpatrywanych elementów treści, jest podpis. Jest on najbardziej zwięzłą formą zakończenia kontaktu i zazwyczaj ogranicza się do imienia nadawcy. Zjawisko to można wytłumaczyć faktem, iż niewielkie rozmiary kart pocztowych wymuszają kondensację treści listu, dlatego w większości wiadomości to właśnie podpis stanowi jedyny delimitator końca. Pozostałe elementy formuł końcowych cechuje niewielki udział w materiale badawczym. Na drugim miejscu w listach napisanych w obu językach plasują się formuły gestyczne. W polskojęzycznych tekstach trzecie miejsce pod względem frekwencji zajmują formuły pożegnalne, czwarte zaś – formuły pozdrawiająco-życzące. W rosyjskojęzycznym materiale dostrzegamy różnicę w udziale tych dwóch elementów treści, gdyż formuły pozdrawiająco-życzące są stosowane częściej niż formuły pożegnań. Najbardziej spotykanymi aktami mowy w tekstach epistolarnych pisanych w obu językach są prośby, formuły komunikujące uczucia oraz inne, okazjonalnie stosowane akty mowy.

W ramach podsumowania powyższych rozważań warto byłoby porównać formę i treść poszczególnych komponentów tekstu formuł finalnych. Tak więc w przypadku słownych sygnałów gestycznych, zarówno w tekstach polsko-, jak i w rosyjskojęzycznych, dominują ucałowania, rzadziej przywoływane bywają uściski i ukłony. Ta ostatnia tendencja stanowi dowód prymarnie symetrycznych i bliskich (niekiedy intymnych) stosunków korespondentów. Duże podobieństwo formalne cechuje także prośby, które w obu językach zazwyczaj wyrażane są przy użyciu form trybu rozkazującego czasownika bądź zdań oznajmujących z czasownikami *czekamy / ждём*. Przedmiotem formuł komunikujących uczucia, zarówno w listach polskich, jak i rosyjskich, jest miłość, przy czym w materiale polskojęzycznym sporadycznie spotykane są także wiadomości mówiące o tęsknocie. W listach napisanych w obu językach można zresztą dostrzec wyraźniejsze różnice, np. w formie aktów pożegnania, które w polskojęzycznych wiadomościach z reguły przyjmują postać wyrażen świadczących o równorzędnych i serdecznych relacjach łączących partnerów, podczas gdy Rosjanie częściej sięgają po formuły sygnalizujące dystans konwersacyjny. Pozostałe elementy formuł finalnych, które nie zostały sklasyfikowane w ramach powyższych kategorii, cechują się większą różnorodnością w tekstach polskojęzycznych. Obejmują one bowiem wypowiedzi informacyjno-sprawozdawcze, akty wyrażające nadzieję na spotkanie, podziękowania, obietnice, wyrazy sympatii, skargi, akty wyrażające radość i otuchę, a także akty polecające adresata Boskiej opiece. Należałoby przy tym zauważyć, że wypowiedzi o charakterze religijnym nie występują w listach rosyjskich wskutek programowego propagowania ateizmu jako oficjalnej ideologii państwowej w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Warto zrekapitulować także obserwacje odnoszące się do funkcji poszczególnych komponentów formuł finalnych. Przeprowadzone badania potwierdzają w zasadzie wcześniejsze ustalenia Elżbiety Książek dotyczące roli elementów formuł końcowych w tekście epistolarnym. Wykazano bowiem, że formuła pożegnalna stanowi wyznacznik końca listu oraz pełni funkcję fatyczną, sygnalizując w uprzejmy sposób przerwanie lub zakończenie kontaktu (por. Książek 2008). Poza tym jest ona nośnikiem informacji o charakterze kontaktu między partnerami, tj. ich bliskich relacjach bądź dystansie. Zadaniem sygnałów gestycznych jest natomiast tworzenie wrażenia kontak-

tu bezpośredniego, również świadczące o fatycznym charakterze tego rodzaju aktów mowy. Formuły pozdrawiająco-życzące stanowią dowód pamięci o odbiorcy i kreują życzliwą atmosferę komunikacji, sprzyjającą zacieśnianiu więzi między partnerami. Mogą one ponadto pełnić funkcję impresywną, ponieważ bywają wykorzystywane do wpływania na dobrostan nadawców. Funkcja impresywna, wyrażająca się w chęci nakłonienia odbiorcy do działania, jest również charakterystyczna dla prośb, nie mniej istotna jest jednak także ich warstwa fatyczna, ponieważ przedmiotem aktów prośby często staje się kontakt z odbiorcami. Formuły komunikujące uczucia mają wszak na celu wyrażenie emocji nadawców wobec odbiorców i wzmacniają w ten sposób kontakt korespondentów, co także nadaje tego typu wypowiedziom końcowym rys fatyczny. Z kolei podpis pełni funkcję delimitacyjną poprzez sygnalizowanie końca wiadomości, a nadto służy identyfikowaniu nadawcy. W przypadku podpisów rozbudowanych można mówić również o funkcji informacyjnej dotyczącej całokształtu relacji między osobami biorącymi udział w komunikacji: m.in. zażyłości, wzajemnym szacunku partnerów i ich statusie. Ważnym aspektem podpisu jest ponadto walor emocjonalny, ujawniający się w stosowaniu określeń deminutywnych i hipokorystycznych. Przedstawione spostrzeżenia prowadzą do wniosku, że spośród omówionych funkcji formuł końcowych na pierwszy plan wysuwa się funkcja delimitacyjna oraz fatyczna, podczas gdy funkcje impresywna, emocjonalna, identyfikująca i informacyjna z reguły pełnią rolę sekundarną.

Wyniki przeprowadzonej tu analizy oraz ich porównanie z rezultatami dotychczasowych badań (Książek 2008) pozwalają na konstatację, że forma, treść i funkcje polsko- i rosyjskojęzycznych formuł finalnych używanych w wiadomościach pocztówkowych nie różnią się zbytnio od analogicznych zakończeń tradycyjnych listów. Wydaje się, że najistotniejszą różnicę w porównaniu z listem stanowi większa zwięzłość tekstu umieszczanego na pocztówce, przejawiająca się m.in. w częstym stosowaniu podpisu jako jedyne elementu formuły końcowej. Praktyka ta niewątpliwie podyktowana jest niewielkim formatem przekaźnika.

Bibliografia / References

- Arutúnova, N.L. (1990). *Performativ*. V: Ârceva, V.N. (Red.). *Lingvističeskij ênciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Sovetskaâ ênciklopediâ: 372–373 [Арутюнова, Н.Л. (1990). *Перформатив*. В: Ярцева, В.Н. (Ред.). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия: 372–373].
- Awdiejew, A. (1987). *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Balakaj, A.G. (2001). *Slovar' ruskogo rečevogo êtiketa*. Moskva: AST-Press [Балакай, А.Г. (2001). *Словарь русского речевого этикета*. Москва: АСТ-Пресс].
- Dobrzyńska, T. (1978). *Delimitacja tekstu pisanego i mówionego*. W: Mayenowa, M.R. (Red.). *Tekst. Język. Poetyka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 101–118.
- Dzienisiewicz, D. (2021). Akty podziękowania w treści polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych. *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 47–65.
- Dzienisiewicz, D. (2022a). Akty przeproszenia w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. *Półrocznik Językoznawczy Tertium*, 7(1) (w druku).

- Dzienisiewicz, D. (2022b). Akty prośby w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. *Studia Slavica*, 26(1) (w druku).
- Dzienisiewicz, D. (2022c). Akty zaproszeń w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych. *Przegląd Rusycystyczny*, 3(178) (w druku).
- Dzienisiewicz, D., Wierchoń, P. (2017). Z prac nad korpusem polsko- oraz rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych w drugiej połowie XX w. Zagadnienia transkrypcji i anotowania. *Napis*, 23: 277–301.
- Formanovskaâ N.I. (1984). *Upotreblenie russkogo rečevogo etiketa*. Moskva: Russkij âzyk [Формановская Н.И. 1984. Употребление русского речевого этикета. Москва: Русский язык].
- Huszcza, R. (1996). *Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jezierska, B. (2013). Korespondencyjne formuły grzecznościowe w e-mailach. *Kwartalnik Językoznawczy*, 2(14): 1–12.
- Kalkowska, A. (1982). *Struktura składniowa listu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Komorowska, E. (2002). *Prośba niejedno ma imię, czyli o wykładnikach prośby w języku rosyjskim i polskim*. W: Szpila, G. (Red.). *Język trzeciego tysiąclecia II: Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium: 347–363.
- Komorowska, E. (2008). *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*. Szczecin – Rostock: Print Group Sp. z o. o.
- Książek, E. (2008). *Tekst epistolarny w świetle etykiety językowej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Kurzowa, Z. (1983). *Polszczyzna Lwowa i Kresów Południowo–Wschodnich do 1939 roku*. Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kuvarova, E.K. (2011). Zaključitel'naâ etiketnaâ formula v pi's'me kak rečevom proizvedenii. *Učenyje zapiski Tavričeskogo nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Serii «Filologija. Social'nye komunikacii»*, 24(63): 289–295 [Куварова, Е.К. (2011). Заключительная этикетная формула в письме как речевом произведении. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*, 24(63): 289–295].
- Kuvarova, E.K. (2012). Funkcional'no-semantičeskie typy zaključitel'nyh etiketnyh formul russkogo pi's'ma. *Mova*, 17: 202–205 [Куварова, Е.К. (2012). Функционально-семантические типы заключительных этикетных формул русского письма. *Мова*, 17: 202–205].
- Marcjanik, M. (2000). *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Marcjanik, M. (2006). *ABC grzeczności językowej*. W: Bańko, M. (Red.). *Polszczyzna na co dzień*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 294–295
- Marcjanik, M. (2013). *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Marcjanik M. (2015). *Słownik językowego savoir-vivre'u*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mazan, D. (1994). *Nierównouprawnienie płci w etykiecie (na materiale korespondencji prywatnej)*. W: Anusiewicz, J., Handke, K. (Red.). *Język a kultura*. T. 9: *Płeć w języku i kulturze*. Wrocław: Wiedza o Kulturze: 173–179.
- Norwa, A. (2014). Formuły grzecznościowe w korespondencji elektronicznej studentów do pracowników uniwersytetu. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna*, 3: 11–27.
- Nowakowska-Kempna, I. (1986). *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

- Pawłowska, A. (2014). *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku. Analiza socjolingwistyczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pintarić, N. (1991). *Gestosłowy pozdrowieniowe w języku chorwackim i polskim*. W: Świdziński, J., Zdancewicz, T. (Red.). *Język, literatura, kultura Słowian dawniej i dziś*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: 151–164.
- Podoprigora, A.M. (2019). Leksiko-grammatičeskie osobennosti zaključitel'nyh ètiketnyh formul v russkich piś'mah XVIII veka. *Problemy obšego i slavânskogo âzykoznanîâ*, 3: 117–124 [Подопригора, А.М. (2019). Лексико-грамматические особенности заключительных этикетных формул в русских письмах XVIII века. *Проблемы общего и славянского языкознания*, 3: 117–124].
- Skwarczyńska, S. (1937). *Teoria listu*. Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- Wierzbicka, A. (1971). *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wierzbicka, A. (1973). *Akty mowy*. W: Mayenowa, M. R. (Red.). *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 201–219.
- Wilkoń, A. (2000). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.